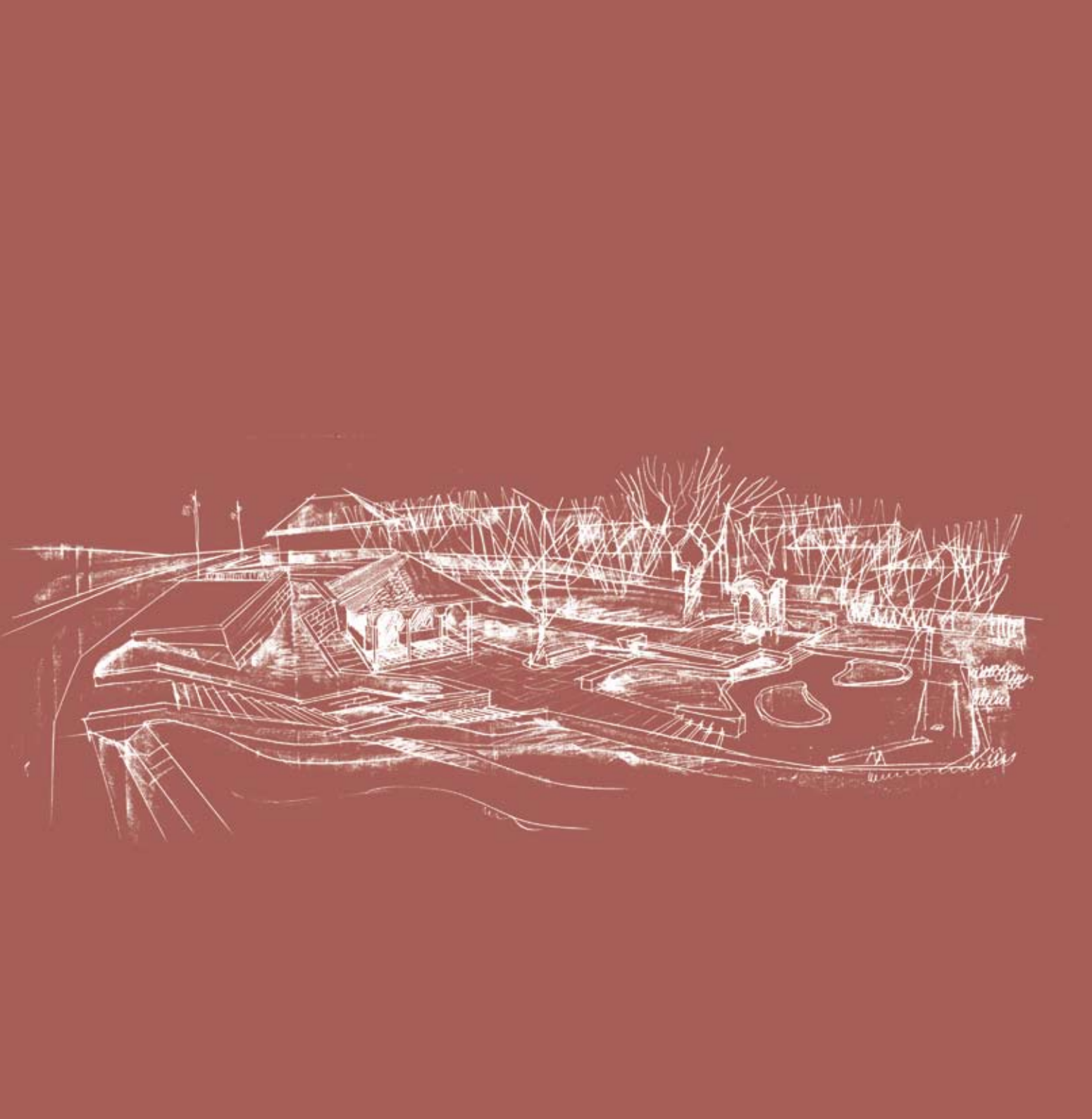

Завод за заштиту споменика културе града Београда
- установа културе од националног значаја
Cultural Heritage Protection Institute of Belgrade
- Cultural Institution of National Significance

Спомен - чесма Црквенац у Младеновцу *Crkvenac Memorial Drinking Fountain in Mladenovac*

Освећење спомен-чесме у октобру 2015. године (из збирке Мирослава Александровића)
Dedication of the memorial drinking fountain in October 1915 (collection of Miroslav Aleksandrić)

Недалеко од центра Младеновца, у дубодolini поред друма који Младеновац повезује са Смедеревском Паланком у насељу Топовске шупе, налази се спомен-чесма Црквенац. Бомбардовање Београда 5. октобра 1915. године настављено је комбинованим нападима аустроугарске и немачке војске. Херојска одбрана и надљудске жртве које је поднела српска војска нису зауставиле далеко супериорнијег непријатеља и Београд је пао 8. октобра 1915. године. Удружене централне силе с придруженом Бугарском наставиле су нападе на Србију са свих страна. Бугарска је већ 12. ок-

тобра напала Србију, а 19. октобра пало је Врање и тиме је била сломљена кичма Србије, како је то ратни дописник из Србије јавио лондонском листу *Тајмс*.

Изложена незапамћеним напорима, српска војска је успела да двадесет дана издржи сталне нападе непријатеља. Повлачила се постепено у настојању да обезбеди време и простор за долазак савезничких снага из Солуна. Када се то није десило, препуштена сама себи Србија је одлучила да уместо капитулације повуче своју војску преко Албаније на Јадранско море.

Др Елзи Инглис / Dr Elsie Inglis (www.novosti.rs)

За време инвазије и повлачења и током каснијих ратних операција на територији Србије деловале су многе савезничке медицинске мисије.

Лекари и сестре у саставу санитетских мисија Велике Британије, а пре свега чланице Шкотских женских болница, деловали су дисциплиновано и ефикасно у највећој могућој мери.

Од самог почетка инвазије британске болнице у Младеновцу, Лазаревицу и Ваљеву нашле су се тако рећи на линији фронта и у тешким условима наставиле су да примају рањенике чији је број из дана у дан био све већи. То је тако потрајало, али само неколико дана и било је наређено повлачење.¹

Болница из Младеновца повукла се у Крагујевац и придружила се осталим болницама у Крагујевцу. У току само десетак дана примила је и лечила око десет хиљада рањеника.

У јесен 1915. године, на месту на којем се налазила II резервна младеновачка болница саграђена је чесма у знак захвалности и сећања на санитарну мисију шкотских жена у Србији и њеног оснивача др Елси Инглис, које су несебично пружале медицинску помоћ и негу како рањеним српским војницима тако и оболелом становништву.

Чесму су изградили војници Моравске дивизије I позива под руководством резервног капетана I класе Боровоја Поповића. По извору на којем је подигнута добила је назив Црквенац.

Ко је била Елси Инглис? Др Елси Инглис је пре сто педесет година рођена у Индији, где је њен отац био вицегувернер северозападне Индије. По повратку у Единбург завршила је медицину, али тек након упорне борбе за право жена да студирају на Медицинском факултету. Докторирала је на Единбуршком универзитету 1899. године. Као члан Женске либералне лиге, неуморно се борећи за права жена, у Единбургу је основала дом за студенткиње и болницу у којој раде само жене.

Одмах након избијања Првог светског рата, Друштво шкотских жена се ставило на располагање Министарству војске. Др Инглис постаје командант 6. единбуршког помоћног одељења. У њеној кући су се одржавали курсеви прве помоћи и организовали одласци на ратишта Србије. Прва мисија шкотских жена на челу са др Елси Инглис стигла је у Србију 1914. године. Године 1915. од епидемије тифуса за четири месеца умрло је 30 000 војника, 200 000 грађана и једна трећина војног санитета. Санитетске мисије шкотских жена, поред Крагујевца и Крушевца, основале су болнице у Младеновцу, Лазаревицу, Ваљево, Пожаревцу. У Младеновцу се поред болнице са много рањеника налазио и дезинфекциони центар.

Када је почело повлачење српске војске, др Инглис је одбила да напусти рањенике и болеснике у Крушевцу, него је са њима и члановима своје мисије остала као заробљеник. Оболела, др Елси Инглис се 1916. године враћа у Енглеску, где са групом жена лекара наставља да прикупља новчану помоћ и информише британску јавност о трагедији српског народа. Те исте године, 28. јуна организује у Шкотској и обележавања Дана Косова, а потом одлази у Добруцу, на руско-румунску границу да помогне српским добровољцима.

У октобру 1917. године са целим санитарним штабом и транспортом од 200 српских војника, преко Одесе и Архангелска, 15 дана болесна путује за своју земљу, старајући се и тада о рањеницима и болесницима. Уз пут брине о слању јединица на Солунски фронт, жарко желећи да и она оде тамо. Пошто је дан пре искрцавања у Њу Каслу имала јаке болове и срчани напад, добија смештај у хотелу овога града. Ту, 26. новембра 1917. у униформи српског официра, даје последња упутства за збрињавање наших војника и опрашта се с њима. Призор пун бола и суза: стајала је усправно, официри јој прилазе и љубе руку, захваљујући јој за све што је учинила за српски народ. Изнемогла, пада и умире... Три дана касније сахрањена је у Единбургу.²

Одликвана је високим руским и француским одликовањима и носилац је српског Ордена белог орла.

Друштво шкотских жена и Фонд др Елси Инглис су и после

рата наставили да помажу развој здравства у Србији.

Спомен-чесма је изграђена од бетона, опеке и мермера у форми полукалоте која се предњом страном ослања на два стуба, док задњом страном лежи на вертикалној зиданој површини. Бела мермерна плоча са заобљеним горњим делом налази се на средини вертикалне површине. На мермерној плочи је уклесан натпис на енглеском и српском језику следеће садржине:

„1915 – За успомену на санитарне мисије шкотских жена у Србији и њиног оснивача др Елзе Инглис – подиже II рез. младеновачка болница. Изградили војници моравске дивизије под руковођењем р. кап. кл. Бор. Поповића“. Слова натписа обојена су златножутим бојом. Лево и десно у односу на мермерну плочу налазе се представе српског ордења – Медаља за храброст Милоша Обилића и Орден Карађорђевог звезде са мачевима у плитком рељефу. На задњој страни чесме, централно позициониране, у плитком рељефу су укрштене сабља и пушка с представама ратне трубе, лево и десно. На врху полукалоте налази се стилизована шајкача.

Градња у време док болница и дезинфекциони центар функционишу и док су Мисија и др Елси Инглис присутни говори о огромној захвалности и поштовању који не дозвољавају одлагање или трен заборавља, поготову не у ратном времену, које не познаје категорију људског века. Рустично обрађени архитектонски елементи чесме наивно транспоновани са средњовековних манастира са

Орден Карађорђевог звезде, детаљ / Detail: Order of the Karadjordje Star

Медаља Милоша Обилића, детаљ / Detail: Miloš Obilić Medal

Спомен-чесма Црквенац, детаљ / Crkvenac Memorial Drinking Fountain, detail

шајкачом на врху, ратничким симболима и ордењем носе епску поезију. Своје највеће вредности – манастире – светиње српског народа; оружје – симбол слободе и храбрости; српско ордење – понос Српства и шајкача – капа војничка и сељачка, ратници и народ поделили су са овим великим женама и доделили их као признање много пре него што је то званично учинила држава.

Чесма Црквенац, као и све спомен-чесме на нашим просторима, спој је меморије и утилитарности и представља најбољи начин да се ода почаст и очува сећање на оне који су то заслужили, али тим пре намеће и обавезу брижно чувања.

Према пројекту и под надзором Завода за заштиту споменика културе града Београда, током осамдесетих година прошлог века изведене су обимна санација и реконструкција чесме и уређен је околни простор. Почетком двехиљадитих су, такође, извођени радови на санацији и уређењу.³

Нажалост, вода коју су у време подизања чесме пили и која је и лечила рањене и болесне, сада није за пиће. Да би овај велики споменик у потпуности испуњавао своју племениту мисију неомеђену

временом, вода која истиче из ове чесме мора поново да поји и лечи. Такође, спомен-чесма Црквенац је један од наших најпознатијих меморијала у иностранству.

Спомен-чесма Црквенац у Младеновцу је утврђено културно добро, споменик културе (Одлука о проглашењу СО Младеновац, *Сл. лист града Београда*, бр. 14/81).

НАПОМЕНЕ:

¹ Види више: *Савезничке медицинске мисије у Србији 1914–1918*, Политика, Београд, 11. август 1984; *Жарко Вуковић, Савезничке медицинске мисије у Србији 1915*, Београд, 2004, *Милан Радовановић, „Савезници и Срби у Великом рату – Неми сведоци 1914–1915“*; беседа проф. Бране Димитријевића, председника Секције за историју медицине Српског лекарског друштва, на промоцији књиге проф. др Милана Радовановића, *Савезници и Срби у Великом рату – Неми сведоци 1914–1915*, www.srpskaistorija.wordpress.com

² *Казивање др Михаила Ф. Протића Миладину Станкићу објављено у Политици од 15. јуна 1980. у тексту Црквенац ће бити лепши него што је био.*

³ *Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.*

Спомен-чесма Црквеница, плоча с натписом / Crkvenac Memorial Drinking Fountain, memorial plaque

The Crkvenac Memorial Drinking Fountain stands in the Topovske Šupe neighbourhood of Mladenovac, in a dale along the road between Mladenovac and Smederevska Palanka.

The fourth invasion of Serbia by joint Austro-Hungarian and German forces began with the bombing of Belgrade on 5 October 1915 and continued with combined attacks. The bravery and superhuman efforts of the Serbian army could not stop the far stronger enemy and Belgrade fell on 8 October 1915. Bulgaria joined the Central Powers and promptly invaded Serbia on 12 October, taking Vranje on 19 October, whereby, as the London *Times* war correspondent reported, the backbone of Serbia was broken.

Making unprecedented efforts, the Serbian army withheld incessant enemy attacks for twenty days. It retreated gradually in expectation of the arrival of Allied forces from Salonika. As they did not come, Serbia, left to its own devices, chose to evacuate its army across Albania to the Adriatic coast rather than to capitulate. During the invasion, retreat and subsequent military operations many Allied medical missions were active on Serbian soil.

The doctors and nurses of the British medical missions, above all the female staff of the Scottish Women's Hospitals, acted with utmost discipline and efficiency.

From the very beginning of the invasion, the British hospitals at

Др Елзи Инглис с лекарима и сестрама / Dr Elsie Inglis with doctors and nurses
(http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:433643-Milostiva-kraljica-Meri)

Mladenovac, Lazarevac and Valjevo practically found themselves on the front line, but continued to tend to the ever growing number of wounded. This situation went on for a few days, and then a withdrawal was ordered.

The hospital at Mladenovac withdrew to Kragujevac. Within no more than ten odd days it admitted and provided medical care to about ten thousand wounded.¹

In the autumn of 1915, on the former site of the 2nd Reserve Hospital at Mladenovac, a drinking fountain was built as a grateful and respectful tribute to the medical mission of Scottish women in Serbia and its founder, Dr Elsie Inglis, women selflessly committed to caring for wounded Serbian soldiers and ill civilians.

The drinking fountain was built by soldiers of the Morava Division aged 21 to 31 under the supervision of Borivoje Popović, Reserve Captain 1st Class. It was named Crkvenac after the spring that supplies it with water.

Who was Elsie Inglis? Dr Elsie Inglis was born in 1864 in India, where her father served in the Indian Civil Service. Upon her family's return to Edinburgh, she began her medical studies at Edinburgh University in 1866. She qualified as a doctor in 1892 and in 1899 became a lecturer at the Medical College for Women. As a member of the Women's Liberal Federation, tirelessly fighting for women's rights, she founded a hall residence for women medical students and a hospital staffed only by women.

Immediately after the war broke out, she was instrumental in setting up the Scottish Women's Hospitals Committee sponsored by the Scottish Federation of the National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS). Eager to help the war effort, she offered its services to the War Office, but was turned down. Then she offered medical units to the Allies and was welcomed. First-aid courses were held and departure of medical units for Serbia organised at her home. The first mission of Scottish women headed by Dr Inglis arrived in Serbia in 1914. In 1915, a typhus epidemic took the lives of 30,000 soldiers, 200,000 civilians and a third of the military medical staff within four months. Apart from Kragujevac and Kruševac, the medical missions of Scottish women set up hospital units at Mladenovac, Lazarevac, Valjevo and Požarevac. The hospital at Mladenovac included a disinfection facility.

When the Serbian army began to retreat, Dr Inglis refused to leave Kruševac and abandon the wounded and the sick. She stayed with them and her medical unit and was taken captive.

In 1916, the ailing Dr Inglis was repatriated to Britain, where she continued to raise relieve funds and to inform the British public about the tragedy of the Serbian nation. On 28 June the same year, she organised a commemoration of Kosovo Day in Scotland, and then left for Dobrudja to provide medical care for Serbian volunteers on the Russo-Romanian border.

In October 1917 she travels with her whole medical unit and a transport of 200 Serbian soldiers via Odessa and Arkhangelsk to her homeland for 15 days, tending to the wounded and the ill even though she herself is ill. She troubles over sending units to the Salonika Front, eagerly wishing to be able to go there herself. Having suffered a heart attack and pains a day before landing in New Castle, she is accommodated in a hotel. There, on 26 November 1917, in the uniform of a Serbian army officer, she issues last instructions for taking care of our soldiers and bids them farewell. A scene of anguish and tears: she is standing upright, officers approaching and kissing her hand, thanking her for all she has done for the Serbian people. Exhausted, she collapses and dies... Three days later she was buried in Edinburgh.²

Elise Inglis was awarded high Russian and French honours and the Serbian Order of the White Eagle.

The NUWSS and Dr Elise Inglis Foundation went on helping the development of health care in Serbia even after the war.

The Memorial Drinking Fountain is a free-standing structure of concrete, brick and marble covered with a shallow domed roof with its front side supported by two columns, and the rear resting on a masonry wall. The round-headed plaque of white marble in the middle of the front side of the wall bears the inscription in Serbian and in English: “– 1915 –In memory of the Scottish Women’s Hospitals in Serbia and their founder Dr Elsie Inglis –Erected by 2nd Mladenovac Res. Hospital. Built by soldiers of the Morava Division under the command of Res. Capt. 1st cl. Bor. Popović.” The incised lettering is finished with yellow-gold paint. To the left and right of the plaque are depictions of Serbian decorations in low relief: the Miloš Obilić Medal for Bravery and the Order of the Karadjordje Star with Swords. On the rear wall of the structure, centrally positioned, is a crossed sabre and rifle in low relief and, at either side of it, a military trumpet. The dome is surmounted by a stylised šajkača, the traditional Serbian cap.

The erection of the memorial while the hospital and disinfection centre were still functioning and the medical unit and Dr Inglis working speaks of a gratitude and respect so great that the expression of it allowed of no delay, especially not in times of war, when the length of a human life is of little consequence. Architectural elements of medieval Serbian monasteries naively transposed and rustically

Бочни изглед чесме / Fountain side view

Спомен-чесма, задња страна / Fountain rear view

treated, the šajkača on the top, the symbols of warfare and military medals, carry epic poetics. Soldiers and people shared with those brave women what they cherished most – old monasteries, the Serbian people's holy shrines; weapons, symbols of freedom and bravery; Serbian decorations, the honour of the nation; and the traditional cap of the Serbian soldier and farmer – awarding them as medals much before the state would do it officially.

The Crkvenac Drinking Fountain, as all other memorial drinking fountains in Serbia, combines remembrance and public usefulness. It seems to be the best way to honour and perpetuate the memory of the deserving, but it also makes the duty of taking due care of them all the more binding.

In the 1980s the fountain underwent extensive rehabilitation and reconstruction and the surrounding area was beautified according to a project and under the supervision of the Cultural Heritage Protection Institute of the City of Belgrade. In the early 2000s the fountain and its surroundings also underwent a refurbishment.

Regrettably, the water which sated thirst and healed the wounded and the sick is now unpotable. In order for this memorial to fulfil its noble mission beyond the bounds of time, its water should again be able to relieve thirst and to heal.

The Crkvenac Memorial Drinking Fountain, one of Serbia's memorials best known beyond its boundaries, is designated as a cultural heritage property (*Službeni list grada Beograda*, no. 14/81).

NOTES:

¹ For more see "Savezničke medicinske misije u Srbiji 1914–1918", *Politika*, 11 August 1984; Žarko Vuković, *Savezničke medicinske misije u Srbiji 1915* (Belgrade 2004); Milan Radovanović, *Saveznici i Srbi u Velikom ratu 1914–1915 – Nemi svedoci* (Belgrade 2013); Address of Prof. Brana Dimitrijević at the presentation of the book of Milan Radovanović, *Nemi svedoci* (www.srpskaistorija.wordpress.com)

² Oral communication of Dr Mihailo F. Protić to Miladin Stankić in "Crkvenac će biti lepši nego što je bio", *Politika*, 15 June 1980.

³ CHPIB Documentation.

Спомен-чесма Црквенац, општи изглед / Crkvenac Memorial Drinking Fountain, general view

— JUNE 28th. —

1589

KOSSOVO DAY

IS THE
SERBIAN NATIONAL DAY

1916

Illustration by special permission of the Proprietors of "The Times"

HEROIC SERBIA.

AT the Battle of Kossovo in 1389, Christianity and Freedom were overwhelmed in the Balkans, but the Serbs have each year since then kept the day in stern determination to be free once more. They drove back the Turks, they twice drove back the Austrians. To-day, Serbia, exiled but not debilitated, asks us to join in the celebration of her National Day, as a pledge of the Allies' Victory and Anglo-Serbian Friendship.

KOSSOVO DAY COMMITTEE, 10 PARLIAMENT STREET, A.W.

Chairman: The Duke of Sutherland

Joint Hon. Secs.: Mr. H. J. Cannon, Glasgow and Mr. R. W. Service, London

Hon. Treas.: Mr. J. G. S. [unclear]

Спомен-чесма Црквенац

Crkvenac Memorial Drinking Fountain

Издавач: Завод за заштиту споменика културе града Београда - *установа културе од националног значаја*

За издавача: Нела Мићовић, директор

Текст: Нада Живковић

Лектура: Татјана Тодоровић

Превод: Марина Адамовић Куленовић

Графички дизајн: Александра Ристановић

Фотографија: Снежана Неговановић, Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе града Београда

Тираж: 1000 примерака

Штампа: Scanner studio, Београд

Београд, 2014. година

Завод за заштиту споменика културе града Београда - *установа културе од националног значаја*

Издање је омогућио Град Београд, Градска управа, Секретаријат за културу

CP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

725.948(497.11 Београд)(036)

ЖИВКОВИЋ, Нада, 1959-

Спомени-чесма Црквенац у Младеновцу = Crkvenac Memorial Drinking Fountain in Mladenovac / [текст Нада Живковић ; превод Марина Адамовић Куленовић ; фотографија Снежана Неговановић]. - Београд : Завод за заштиту споменика културе града Београда = Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, 2014 (Београд : Scanner studio). - 10 стр. : илустр. ; 20 x 20 cm

Кор. насл. - Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Подаци о ауторки преузети из колофона. - Текст штампан двостубачно. - Тираж 1.000. - Напомене и библиографске референце на крају текста.

ISBN 978-86-89779-09-7

а) Младеновац - Спомен-чесма Црквенац - Водичи
COBISS.SR-ID 211595020

Завод за заштиту споменика културе града Београда - установа културе од националног значаја
Cultural Heritage Protection Institute of Belgrade - Cultural Institution of National Significance